

Kapitel 3

Rötter i Hälsingland

Vid mitten av 1800-talet växte tre ungdomar upp i Hälsingland vilka tidigt var bekanta med varandra. De hette Brita Jonsdotter, Erik Jonsson och Brita Olsdotter. När man studerar kartan framgår det att födelseorterna för dessa tre hälsingar ligger mindre än 10 km från varandra: Remman, Svedjorna och Brännås ligger alla nära sockengränsen Ljusdal-Bjuråker. De båda senare byarna ligger i Bjuråker i en jordbruksbygd i Svågadalens norra del, medan Remman i Ljusdal var ett nybygge i skogen, mer lämpat för bete än för odling.

De växte upp i en tid när skogsindustrin tog fart och skapade arbetstillfällen i skogen, de upplevde svältåren 1867-1869 när de var runt 20 år, de såg emigrationen till Nordamerika ta fart. De kände människor som emigrerade, kanske funderade de själva på att göra det. Befolkningstillväxten var också snabb under seklet. Bjuråkers invånare ökade från 2000 till 3800 på hundra år.

Erik Jonsson och Brita Olsdotter kom att gifta sig med varandra. Brita Jonsdotter gifte sig med värmlänningen Olof R Schröder som vi redan bekantat oss med. De båda parens barn Kristina Eriksson respektive Jonas M Schröder gifte sig i sin tur mot slutet av 1800-talet. Det säger

något väsentligt, släktnätverken var tajta och utgjorde ett skyddsnät när tiderna var hårda. Kristina och Jonas var föräldrar till Berta Schröder.

Bönder

Bertas farmor Brita Jonsdotter (1847-1899) var född i Remman i Ljusdal och hade på sin mors sida djupa rötter där, medan faderns rötter lutade åt Bjuråker. Längre ner i myllan hade båda förfäder från många olika socknar i södra och mellersta Norrland och östra Finland.

Britas farmor hade delvis en annan bakgrund. Hon föddes år 1800 i Västansjö, Bjuråker. Hennes namn var Brita Pehrson (1800-1887), gift med soldaten Jöns Jonsson Norell. Jöns stod senare som husman i husförhörboken. Förmodligen ska det förstås som en bonde som arrenderade del av en skattlagd gård, t.ex. ett bodland¹. De hade 7 barn av vilka Brita Jonsdotters far Jonas var äldst.

Britas Pehrsonsdotters man Jöns dog 1870 och vid den tiden finns en anteckning i husförhörboken att han "ser illa" och att Brita "hör illa". Hon levde sedan 17 år som änka i sonen Pål's hushåll och dog av ålderdom.

Bertas morfar Erik Jonsson (1849-1937) i Bjuråker blev 88 år, ännu en av de långlivade. På sin fars sida härstammade han från Bjuråker och på sin mors sida från Delsbo. Även han hade finska anor, med en grov uppskattning runt en fjärdedel.

Erik Jonssons morfar Olof Nilsson (1779-1848) kom från Näsbyn i Delsbo. Hans far i sin tur, Nils Olofsson Gill, kom från Myra i Delsbo och där kan vi

¹ Ett bodland kan beskrivas som en åkerfäbod några km från huvudgården medan en traditionell fäbod låg långt från gården på högre mark. Bodlanden kom vanligen att omvandlas till gårdar i samband med arvsskiften.

gräva oss ner till mitten av 1500-talet och bonden Nils Olsson. En annan person på denna gren är Olof Strandfelt (1726-1803) vars anor går ner i byn Skog, belägen några km söder om Delsbo samhälle vid Skogsjön. Här i byn Skog bottnar vi i bonden Erik Persson och hustrun Maria, födda under Gustav Vasas sista år.

Erik Jonssons morfars farmor hette Karin Persdotter (1722-1803), född i Bergsjö. Hennes anor kan spåras till tidigt 1500-tal bland bönder i denna hälsingesocken belägen nordost om Bjuråker och Delsbo. Vi kan följa en linje i byn Bjåsta ner till bonden Per Sjulsson född ca 1520. En av bönderna i Bjåsta, Lars Persson (1640-1720), hade en hustru som hette Rachel Olofsdotter (1643-1726), född i Skarpsäters gård i Njurunda socken, Medelpad. Annars var giftermålen mer lokala.

En annan linje går ner i tre andra byar i Bergsjö. Bonden Pär Larsson (1671-1739) i Bjåsta var gift med Brita Stigsdotter (1667-1734) född i Gamsäter. Hennes far var Stig Hansson (1645-1681), farfar Hans Stigsson (1620-1650 ca), bonde som enligt 1596 års boskapsräkning ägde 13 kor, och farfars far Stig Gudmundsson (ca 1520-), kyrkoherde i Bergsjö, nämnd som "Herr Stig", Stigo Gudmundi i Gamsäter.

Ytterligare exempel på djupa rötter i Bergsjö socken är nämnde Hans Stigssons hustru Brita Månsdotter (1615-1696). Hon föddes i Fiskvik i Bergsjö, och Fiskvik-linjen kan spåras till hennes far och farfar: Mårten Eriksson (1556-), samt Erich Persson "gjutare" (ca 1525-), även bonde.

Även nämnde Stig Hanssons (1645-1681) hustru Appolonia Nilsson (1646-1732) var född i Bergsjö och byn Hulte, liksom hennes mor Marit Andersdotter (1615-1690). Det samma gäller fadern Anders Jonsson (1580-), farfar Jonas Andersson (1550-), farfars far Anders Pehrsson

(1525-), samt farfars farfar Per Olofsson (ca 1500-1565) bonde i Hulte. Hans far hette eventuellt Olof Gislasson.

Berta Schröders tredje och sista gren bakåt i Hälsingland utgår från hennes mormor Brita Olsdotter (1850-1935), född i Brännås, Bjuråker. På Britas mors sida dominerar bönder i Bjuråker, inte minst från byarna Berge och Gärde där anor går att följa ner i 1500- och 1600-talet. Exempelvis bönder i gården Gärde nr 1 som kan följas till Jonas Larsson född ca 1560.

De flesta på denna gren kommer som sagt från Bjuråker, eller Ljusdal. Det finns undantag som Karin Jonsdotter (1720-1803). I kyrkboken står det, "född i Sveg och Öfverberg 1720 af Bondfolk Jon Halfvarsson och Karin Pålsdotter, kom hit i barnåren. Gift 1751". Av de 6 barn hon födde överlevde 1 son och 2 döttrar henne. Öfverberg är en vackert och högt belägen by utanför dagens Sveg. Tyvärr brann prästgården i Sveg i slutet av 1800-talet och kyrkböckerna förstördes, så här kommer jag ingenstans.

Brita Olsdotters finska anor var färre än hos Brita Jonsdotter och Erik Jonsson, högst en fjärdedel, sannolikt mycket mindre. Det går inte att avgöra i brist på uppgifter för 1600-talet.

Britas far Olof Nilsson och hans anor är undersökta i historieforskningen. I sin avhandling om Bjuråker skriver Rosemarie Fiebranz om den här familjen: "Genom fyra generationer, ungefär 75 år, hade alltså denna kedja av hushåll gjort resan från de välbesuttna böndernas skikt till de egendomslösas skara."² I så motto var de typiska för 1800-talets proletarisering av bondeklassen.

² Fiebranz, R., *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850*, 2002, s. 310.

Kedjan av hushåll var: Nils Persson (1600-talet), bonde i Spångmyra, Bjuråker – Hans Nilsson (1693-1751) och Karin Larsdotter (1688-1728) – Nils Hansson (1721-1778) och gästgivardottern Brita Olsdotter från Norrbo socken – Olof Nilsson (1752-1799) och Brita Eriksdotter (1754-1840) – Nils Olofsson (1790-1878) och Margareta Pålsdotter (1789-1865) – Olof Nilsson (1816-1903), och Kerstin Larsdotter (1825-1906) – Brita Olsdotter (1850-1935).

Det var ett stort hemman i Spångmyra. När Hans Nilsson (1693-1751) överlät det på sonen Nils Hansson (1721-1778) innehöll det utöver huvudgården, två bodland och en fäbod. I och med storskiftet fick han två gårdar i utbyte mot fädernesgården i Spångmyra, en i Ramsjö och en i Strålsjö. Vid nästa arvsskifte fick Olof Nilsson (1752-1799) Ramsjödelen medan brodern Hans fick Strålsjö. Övriga syskon köptes ut. Olofs son Nils Olofsson (1790-1872) brukade Ramsjö men sålde gården till Strömbacka bruk 1826. Orsaken var skuldsättning i samband med utlösen av syskonen. Dessutom hade flera hemmansklyvningar vid arvskiftena gjort gården mindre bärkraftig. Nils blev nu landbonde under Strömbacka på samma gård. Nils söner blev senare landbonde respektive torpare.

Soldater och kronolänsmän

Det är många soldater i Britas Jonsdotters släkt. En av dem hette Jonas Boberg (1732-1773). Jonas är ett namn som återkommer i släkten, som Bertas far Jonas M Schröder. Boberg tillhörde Hälsinge regemente, var ca 27 år när han blev soldat, och avled redan vid 41 års ålder i någon slags feber. Till att börja med tog jag för givet att Boberg var ett soldatnamn. Men det visade sig att han hade ärvt namnet. Han var född i Söderhamn och innan han blev soldat i Bjuråker tycks han ha haft arbete hos en

fabrikör Hedenberg i Söderhamn. Mer om honom i kapitlet om borgare i Söderhamn.

Brita Jonsdotter hade på sin mors sida anorna i huvudsak i Ljusdal. En av dessa var hennes mormors mormor Carin Persdotter (1712-1794). Hon var dotter till korpralen och rustmästaren Per Friskop (1682-1764) som blev soldat vid 18 års ålder. Han kom att ingå i det tillfälliga förband som kallades Hälsinge männingbataljon uppsatt 1701 som tremänningar till fot, redan 1702 som femmänningar. Rotebönderna ålades att bidra med nya soldater utöver de som redan försörjdes. Tremänning betyder att tre rotar tillsammans bidrar med ytterligare en soldat. Anledningen var förlusterna av mannar som skulle täckas. Förbandet uppgick 1719 i Hälsinge regemente.

Per Friskop var med i Norge 1718 när kungen blev skjuten. Jag tänker på honom när jag ser Carl Cederström berömda målning "Karl XII:s likfärd" som finns på Nationalmuseum. En annan omtalad händelse är att Hälsinge regemente under general Armfeldt gick hem över fjället från Norge och 865 av 1200 hälsingar blev kvar på fjället eller blev invalider för livet av frostsador. Friskop var troligen inte med på marschen eftersom han inte tillhörde regementet utan bataljonen. Men från 1719 var han verksam vid Delsbo kompani, tog avsked 1738 efter 38 år i tjänst. Han var 82 år när han dog, en ansevärd ålder för en soldat.

Per Friskop var av soldatsläkt, son till soldaten Olof Lustig. Per gifte sig med Karin Mårtensdotter (1677-1755) från Ljusdal. De fick sex barn. En av döttrarna var Carin som år 1732 gifte sig med Per Norgren (1709-1783). Han var född och uppvuxen i Älvdalen men kom till Ljusdal när han blev soldat vid Delsbo kompani. Som jag läser dödsrunan var han med i Finska kriget mot Ryssland 1742 och uppenbarligen överlevde han. Det var många som inte återvände från det kriget.

Per Norgren och Carin fick 3 söner och 3 döttrar. Sönerna blev soldater och dog i Finland som det står i Carins dödsruna 1794, medan döttrarna levde. Om det stämmer att sönerna dog i Finland var det troligen i samband med Gustav III:s ryska krig 1788-1790. Livet kunde vara hårt och brutalt, och det kriget tillhör de värre. Som änka levde Carin hos en av döttrarna som i sin tur var änka efter soldaten Per Stolt.

Det fanns soldater även i Brita Olsdotters släkt. I dödboken för Ljusdal 1772 hittar jag avdankade soldaten Lars Fisk född 1712, han dog av bröstsjukdom (lungdot) och blev 60 år gammal. Han överlevde kommenderingar till Finland (1741-42) och Pommern (1757-1762). Förmodligen fick han avsked från militären senast 1762 vid 50 års ålder.

Inte heller Erik Jonssons släkt slapp krig och död. Exempelvis dog sergeanten Anders Brask vid Liesna 1708 när Hälsinge regemente i stort sett utplånades av ryssarna. Och en av kvinnorna i detta släktled hade en bror som avrättades för ett brutalt kvinnomord, om detta nedan.

Erik Jonssons mormors far Lars Gerdborg (1754-1786) anges som bruksarbetare 1777 när han gifte sig och senare skrivs han som nybyggare i Svedjorna, Bjuråker. De stod skrivna i Björsarv under 1780-talet. Han tycks dock inte ha deltagit i husförhör efter 1782 och står som avliden 1786. Någonting dramatiskt tycks ha hänt. Prästen antecknar i husförhöret att Lars Gerdborg "rymt för tjuvnad" och att hustrun Sophia är "borta med barnen att söka sin man". En anteckning som är svårtolkad. Troligen dog han utsocknes eftersom hans saknas i begravningsboken. Dottern Anna Greta (1783-1860) står som utflyttad till Delsbo, troligen släktingar som tagit hand om henne. Anteckningar i

husförhörslängder är dock ofta opålitliga så det går inte att veta vad som hänt utifrån denna källa.

Lars Gerdbergs hustru Sophia Eriksdotter (1750-) kom från bruksmiljö, växte upp vid Aldersfors bruk i Bjuråker som startade ca 1745 men ändrade namn till Hedvigsfors bruk år 1755. Hennes föräldrar var inflyttade till Bjuråker, fadern Erich Joachimsson (1702-1760) anges född i Röros, Norge, och modern Gloria Gustavsdotter (1710-1776) eventuellt född i Segersta socken, Hälsingland. Uppgifter tycks osäkra för båda, och på nätet förkommer diskussioner om deras ursprung.

Sophias bror Carl Eriksson dömdes som mördare. Mordet skedde i maj 1772 när han var 27 år. Den mördade var pigan vid garnisonen, Carin Trilling 31 år. Carl Eriksson skar halsen av henne sedan hon hävdade att han gjort henne med barn. Han avrättades med halshuggning. Kyrkboken i Bjuråker beskriver dådet och avrättningen:

”Drängen och nybyggaren Carl Ersson föddes 1745 i Norge och kom till Sverige av okänd anledning. Han bodde först i Los i Färila men fick sedan anställning som kolare vid Hedvigsfors bruk. Han var både i sitt arbete och lefwerne beskedlig Dock yttrade sig hans verkliga natur först i en mindre men slutligen i den grymmaste missgärning ty han stannade ej sedan han lägrat en kona uti Ljusdal. Han lät sitt fördärfvade kött leda sig till dylik synd med en sådan person även här i församlingen. Då nu denna quinna märkte sig vara hafvande beskyllde hon honom såsom lägersman. Han gick hem till henne sent en natt och blev insläppt. Han lade sig med henne på sängen och hade henne på sin vänstra arm. I den högra handen hade han en kniv som han skar ett fem tum långt snitt över strupen på henne med. Sedan släpade han henne ur sängen och sparkade henne tills han förmodade att hon var död och gick sedan sin väg. Hon levde dock fram till kl. 9 på förmiddagen och hann då berätta vad som hänt.

Missgärningsmannen gömde sig hos sina bröder på Brändbo, Joachim och Frans Ersöner, där han senare hittades. Han lyckades rymma två gånger, men slutligen avkunnades domen i Gävle. Gud ville ej längre se hans styggelser på jorden, därför lät och Herren honom funnen varda. Den 10:e september klockan 10 på förmiddagen fördes han till avrättningsplatsen vid Norrbo bro där han halshöggs, miste högra handen och steglades.”³

Troligen var inte Lars Gerdborg närmare bekant med Carl Eriksson eftersom det skilde mycket i ålder. Den förre länsmannen Erik Gerdborgs (1716-1772) slapp hursomhelst uppleva att sonen gifte sig med system till en halshuggen kvinnomördare. De gifte sig fem år senare, 1777. Erik avled i juni 1772, månaden efter mordet. Han begravdes samtidigt med svärmodern Margareta Lindell (Brask).

Erik Gerdborg var född i byn Gärde och blev kronolänsman i hemmasocknen Bjuråker. Han dog 56 år gammal i lungsot och andtäppa. I dödboken skriver prästen att han hade ”blifwit beskedligt upfostrad, på någon tid varit hos Härads Höfvdingen Stillman och fadren med döden afgåt, blef han Länsman här i församlingen”. Vidare att han var ”mycket fromsint i sitt upförande”. År 1751 ingick ”Länsman Wälachtad Eric Gerdborg et Christeligit ächta förbund med Jungfru Anna Margaretha Lindell ifrån Delsbo Sochen”.

Bouppteckningen efter Erik Gerdborg är relativt svårläst men innehåller en hel del och summeras till 2 206 daler, medan skulderna uppgick till

³ Bjuråkers kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker C:2 (1755-1792), s. 270. Texten är svårläst så jag använder en avskrift från Rötter: (http://www.genealogi.se/index.php?option=com_sobipro&pid=6684&sid=6931:1772-09-10&Itemid=632)

1 172 daler.⁴ Behållningen var alltså 1 034 daler. Högst värderat var fastigheten i kyrkbyn, 925 daler, som bestod av huvudbyggnad, nödvändiga uthus, härbärge, humlegård och 3 tunnland mark. Bland tillhörigheterna fanns en större kopparbytta, tre tennfat, två bryggghus och en båt. De efterlevande var änkan Anna Margareta Lindell (1722-1785) och barnen Lars Gerdborg (1754-) och Anna Greta Gerdborg, ett namn som också skulle bäras av Lars dotter.

Även Eriks far Olof Gerdborg (1685-1749) var kronolänsman i Bjuråker, son till bonden Olof Eriksson (1640-) i Änga. Olof Gerdborg dog av hetsig feber drygt 64 år gammal. Han var inledningsvis militär, förare vid Hälsinge männingsbataljon, en underofficer som ingick i fänikans (kompaniets) stab. Föraren skulle biträda fänriken samt svara för trossen och de sjuka vid fänikan, för uppröjning av marschväg och för utseende av lägerplatser. Under 1714 var han för en tid furier vid Hälsinge regemente och Majorens (Forsa) kompani, men återgick till Hälsinge männingsbataljon. År 1719 avgick han då bataljonen uppgick i regementet. Han blev då kronolänsman i Bjuråker. Notera att ovan nämnde soldaten Per Friskop och Olof Gerdborg var kollegor i männingsbataljonen.

Änkan efter Erik Gerdborg, Anna Margareta Lindell (1722-1785), var dotter till kronolänsmannen Lars Hansson Lindell (1693-1748) i Delsbo och Margareta Brask. Födelseböcker saknas för Delsbo under viktiga år men i husförhörsboken hittar jag honom boende i Tomta tillsammans med hustrun Margareta och sonen Johannes. Han kallas där länsman Lars Lind. Han ska även ha varit innehavare av ett gästgiveri i Delsbo.⁵ När Anna Margareta döptes 1722 var en rad prominenta personer i

⁴ Delsbo tingslags häradsrätt. FII:2 (1772-1780) bild 66, s 23. Bouppteckning upprättad 1772 efter kronolänsman Erik Gerdborg i kyrkbyn, Bjuråker.

⁵ Hillgren, B., *En bok om Delsbo*. Del III. 1926, s. 119.

lokalsamhället faddrar: "kapten Anthon Friedrich von Schantz, befallningsman Erich Tollsten, komminister Olof Nordelius från Bjuråker, fänrikarna Joachim Suthåff och Anders Brask, pastorskan Anna Damin i Norrbo, löjtnanskan Ingrid Hare, hustru Christina Nordelia i Sjömyra, jungfru Anna Catharina Ruth samt Pär Olssons hustru i Näsbyn."

I en bok om Dellenbygden beskrivs att år 1730 "hittade bonden Jon Ersson i Duvnäs och sergeant Jonas Norberg, Mora, malmstreck vid Masugnsberget, öster om Hedvigsfors (Gåckskärsberget). Året därpå bildade de ett bolag med länsman Lars Lindell, Anders Brask och kapten Henrik Lilliebielke. De började bryta där och även vid Summåsgruvan, och detta inspirerade då många att leta efter malm. Smältkapaciteten var dock för dålig för att ta hand om malmfyndigheterna."⁶ Troligen var Anders Brask svåger till Lindell.

I en annan bok om Delsbo och Bjuråker kallas Lars Lindell för borgare.⁷ Nekrologen nedan antyder samma sak. Sökningar i mantalslängderna för Hudiksvall ger namnet Lars Lind, och senare nämner man Lars Linds änka. Jag är osäker på om det är rätt person. Namnet Lindell kan vara ett soldatnamn. Länsmän vid den här tiden kunde ha en bakgrund i det militära. Dessutom var flera av faddrarna när dottern döptes militärer. Sökningar i generalmönsterrullorna för Hälsinge regemente ger inte något konkret. Det närmaste är en person som verkar heta Lars Lingsell.

När sedan Lindell dog 1748 skrev prästen en mindre smickrande nekrolog över honom. Ur dödboken 1748:

"Afsatte Länsmannen Lars Lindell på Heden, war i sin embetes wälmacht nog egennyttig och högdragen, wiljande då gierna pråla, panketera och

⁶ Stolt, B. L., *Dellenbygdens rike – Järnbruksepoken*, 1933/1994, s. 36.

⁷ Wengelin, E. G., *Gamla minnen. Skildringar från Delsbo och Bjuråker. Sägner, sagor och berättelser m.m.*, 1893, s. 183.

störhålas. När åter hans Länsmanns myndighet upphörde, gaf han sig til at handla uti Hudikswall; Men som han sin credit illa nyttjade, så drögde ni länge, förr än han och där spelte aldeles ut. Han kom sedan hit i Sochnen tillbaka, och tog sig åtskillig städes hemmans bruk nu; Men han gick ock der ifrån, så som sparf ifrån axet, genom de täta utmätningar, som för gjäld honom öfwergå månne. När då hans fordna wälmåga såldes ansenligen Krympte blef han nog Spakfärdigare; Men at ändå hielpa sig fram, grep han til åtskillig anan födekrok, dels genom brytande i magra grufwor at af rika Bruksherrar narra sig til penningar, dels genom målsmanskap för Enkor och omyndiga barn at miölka och suga deras egendom, dels genom advocerande vid Tingen, då han ofta skref för bägge parterna, at lugga och klippa dem bägge, dels ock genom sötord at låna sig både ett och annat, det han aldrig betalte eller opsåt hade at någonsin betala. Omsider lade Gud honom på sotesängen, då han snart i 16 weckor af många krämpor beswärades, de der stadnade i nu twinnsot, som så aftaklade honom Kiöttet, at på slutet war ni mer, än ben och skin på honom öfrigit. Dock nöt han under alt detta Guds stora nåd, at han på sotesänge fick sin förra lefnad ransaka och besina, och til hädanfärden sig väl berade. 55 år.”⁸

Denne präst brydde sig föga om det romerska talesättet De mortuis nihil nisi bene, Om de döda intet annat än gott. Uppenbarligen hade prästen ett horn i sidan till Lindell så hans utgjutelser bör tas med en nypa salt. Och kontrasten mot den position som Lindell verkar ha haft 1722 när militärer och kyrkans folk i Bjuråker och Norrbo ställde upp som faddrar till dottern är anmärkningsvärd.

Lindells hustru Margareta Andersdotter Brask (1689-1772) var först gift med länsmannen Erik Wahlberg men blev änka och gifte om sig med

⁸ Delsbo kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker C:2 (1734-1790), s. 440-441.

Lars Lindell. När han dog 1748 blev hon änka för andra gången. Hon överlevde sin make med 24 år och blev 83 år. Ur dödsboken: "1772 Junu Månad. Enkan Margareta Brask, föddes uti Delsbo den 6 Aug 1689, fadren war fandriken Anders Brask och modren Anna Lund. 1707 blev hon förra gången gift med Länsmannen i Delsbo Eric Wahlberg, hade med honom 3 barn alla döda; Sednare gången gift med Länsman Lars Lindell och fick äfwen med honom 3 barn, Sedan hon varit Enka ifrå 1749 [!]. Givade hon sällskap med sin enda qwarlefwande dotter Anna Greta hit till Bjuråker och blev sedan ständigt hos henne och mågen Gerdborg. Hennes hälsa har varit mycket durabel och stark till dess höga åldren kom."⁹

Bouppteckningen efter Margareta Brask var ganska typisk för en gammal änka, alltså relativt blygsam. Behållningen av 93,20 daler, inga skulder.¹⁰

Margareta Brask var dotter till ovan nämnde fänriken, som också kallas sergeanten Anders Göransson Brask (ca 1660-1708). Han deltog i Karl XII:s krig mot Ryssland och dog (eller blev fånge) vid det fatala slaget vid Liesna där Hälsinge regemente nära nog utplånades under generalen Lewenhaupt. Brask inledde sin soldatkarriär som trumslagare 1681 vid Delsbo kompani, rustmästare 1687, förare 1700, och sergeant samma år.

Margaretas mor Anna Olofsdotter Lund (1661-1758) kom från Gnarp socken till Delsbo. Enligt dödboken var hon av den gamla adliga släkten Puke. Prästen skriver att hon kallade sig Lund men "war en Puke, af den gla adeliga Puke-släkten."¹¹ Hon blev 97 år, var änka i 50 år. När hon uppträdde som dopvittne kallades hon "sergeantskan Anika Lund".

⁹ Bjuråkers kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker C:2 (1755-1792), s. 269.

¹⁰ Delsbo tingslags häradsrätt. FII:2 (1772-1780) bild 69, s 24. Bouppteckning upprättad 1772 efter avlidna kronolänsman Lars Lindells änka Greta Brask, Bjuråker.

¹¹ Delsbo kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker C:2 (1734-1790), s. 456.

En gissning är väl att hennes far var en soldat som hette Olof Lund. Att hon skulle vara en ättling till släkten Puke återstår väl att bevisa. Frälseätten var utdöd på svärdssidan sedan medeltiden.

Borgare i Söderhamn

Tidigare nämnde soldaten Jonas Boberg i Bjuråker kom från Söderhamn. Hans far hette Olof Jonsson Boberg (1706-1776), var fiskare och borgare i Söderhamn. Han föddes i Norrala socken, förmodad son till bonden Jon Larsson (-1735) i byn Borg i Norrala.

Olof Bobergs hustru Karin Ersdotter Stenswed (ca 1693-1746) fick tre barn med honom av vilka Jonas var förstfödd. Hon dog av slag 1746 vilket innebär att hon var 53 år om födelseåret 1693 stämmer. I så fall fick hon sina barn relativt sent, mellan 40-44 år.

Hon var dotter till Erik Persson Stenswed (ca 1655-1705), borgare i Söderhamn och anställd vid gevärsfaktoriet. År 1691 gifte han sig med Karin. Erik var son till Peder Andersson Stenswed (ca 1625-1680), borgare i Söderhamn, gevärsfaktorist och kronobåtsman. År 1655 gifte Peder sig med Karin Persdotter. Vapentillverkning var Söderhamns huvudnäring och släkten Stenswed¹² var uppenbarligen involverad i näringen.

Peder var verksam samtidigt med den stora stadsbranden 1675 som förstörde bland annat 60 smedjor och smedsbostäder. År 1721 brann det åter igen. Söderhamn brändes av ryssarna. Kanske var den då 15-årige Olof Jonsson Boberg redan verksam i staden.

¹² Det finns en artikel skriven av Nils Hård af Segerstad, "Släkten Stenswed från Mo i Hälsingland" i Genealogisk Ungdoms Tidskrift 1980:4, s 83-93. Peders far Anders Olofsson Stenswed (levde 1641), beskrivs som danneman i Mo och borgare i Söderhamn, gift med Kerstin.

Bouppteckningen efter borgaren och fiskaren Olof Jonsson Boberg, upprättades 1776.¹³ Jag bedömer att daler silvermynt (ds) användes i denna bouppteckning, men jag är inte helt säker, riksdaler var på gång att införas. Det intressantaste i bouppteckningen är fiskeredskap och nät, samt båt, det han levde på. Till husbehov fanns även två kor. Fastigheten med gårdstomt och åbyggnader i andra kvarteret nr 109 i Söderhamns stad värderades till 500 ds, jorden till 70 ds, samt en del annat vilket tillsammans blev 663 ds. Den lösa egendomen: koppar 81 ds – tenn 10 ds – fiskeredskap 206 ds (båt 30 ds, 10 st av något redskap 120 ds, 20 nät 20 ds, $\frac{1}{4}$ i strömmingsnot 36 ds) – gångkläder 46 ds (kapprock 18 ds, fårskinnspäls med överdrag 9 ds) – böcker 5 ds (bibel 3 ds) – kreatur 102 ds (två kor 96 ds).

Boberg var 70 år när han dog. Uppenbart är att fisket ända fram till hans död hade stor betydelse för försörjningen. Innehållet i boet är dock påfallande magert. Han var uppenbarligen mer fiskare än ”borgare”. Att vara fiskare innebar att han innehade burskap för fiske i Söderhamns stad. Fiske var en reglerad sektor med ett eget skrå kallat Fiskarsocieteten. Själva fisket var helt inriktat på strömming, både som strandfiske och havsfiske. Han ingick i ett fiskelag som fiskade strömming med not. När det blev isfritt tog fiskaren med sig hela hushållet och boskapen och seglade till säsongsfiskeläget, en slags fiskarnas fäbod. Vintertid låg fisket nere.¹⁴

¹³ Söderhamns stad rådhusrätt och magistrat. FII:3 (1773-1784) bild 162, s 48. Bouppteckning upprättad 3/11 1776 efter borgaren och fiskaren Olof Jonsson Boberg i Söderhamn.

¹⁴ Hellspong, M. & Löfgren, O., *Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid*, 1981, s. 116-121.

Skogsfinnar

Berta Schröder hade en del skogsfinska rötter, särskilt på sin farmor Brita Jonsdotters sida. Sammantaget utgjorde det finska med ett överslag kanske drygt 20 procent av Bertas anor. Här ska jag ge en kort översikt över frågan om skogsfinnarnas flytt till de svenska skogarna och något om deras kultur. Termen skogsfinnar är en modernare benämning på svedjefinnar. De var bönder som i många fall även bedrev fiske, jakt och handel. I Bergslagen drogs deras ättlingar ofta in i bergsnäringen som kolare, experter som de var på att kontrollera eld genom svedjandet. Många var också bergsmän i typiska finn-socknar som Ljusnarsberg.

Mot slutet av 1500-talet inleddes flyttvågen till Sverige, främst från Savolax i östra Finland. Det finns flera orsaker till utflyttningen. Om vi ser till push-sidan av fenomenet hade man krig och överbefolkning parat med klimatförsämring (lilla istiden), vilket ledde till svält. Kriget med Ryssland och utskrivningarna till krigstjänst bidrog till migrationen. Dessutom krympte bondebefolkningens matförråd genom militärens rätt att utnyttja deras matförråd (den lagstadgade borglägerstungan). Till detta kom böndernas förlust mot adeln i de bondeuppror 1596-1597 som kallas klubbekriget, där också Savolax bönder deltog aktivt.

Slutligen krävde svedjandet stora arealer och marken räckte inte till, därav en relativ överbefolkningen.

En viktig pull-faktor var att svenska kronan lockade med besittningsrätt och flera års skattefrihet i de obebodda svenska skogarna. Hertig Karl, sedermera Karl IX, var en drivande aktör för inflyttningen.¹⁵ En större

¹⁵ Eija Lähteenmäki har skrivit en lättillgänglig text som utgör en svensk sammanfattning på en större undersökning på finska, Sammandrag: Uppkomsten av finnskogarna och den savolaxiska rörligheten under den äldre Vasatiden. På finska: Ruotsin suomalaismetsien synty ja savolainen liikkuvuus vanhemmalla Vaasa-kaudella, 2002. (<https://elektra.helsinki.fi/lahteenmakisum.pdf>)

befolkning var en tillgång för en maktspelare som blivande kung Karl IX i konkurrens med brorsonen Sigismund.

Richard Gothe, som skrev mycket om skogsfinnarna, anger att de bröt ny mark i bortåt 200 kyrksocknar.¹⁶ Man ska då hålla i minnet att det fanns flera tusen socknar i landet som helhet.

Den finske folklivsforskaren Carl Axel Gottlund skrev på 1820-talet att man kunde påträffa skogsfinnar i över hundra socknar i Mellansverige till ett antal av totalt ca 50 000 personer, av vilka omkring hälften ännu förstod finska. År 1822 sände han en enkät till totalt 33 präster i Gästrikland, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland med frågor om förekomsten av skogsfinnar. Svar inkom från sammanlagt 12 präster.¹⁷ I enkäten ingick en frågelista med tolv, delvis ganska omfattande frågor. Av en sammanställning som finns i Gottlunds eget arkiv syns att prästerskapets iver att besvara hans frågor var ganska måttlig. Från Järvsö svarade komministern Erik Agrell t.ex., att "under tidens lopp hafva, genom giftermål med Socknens infödingar, Finska afkomlingarne blifvit både till Språk, dräkt och lefnadssätt alldeles införlifvade med den öfriga Församlingen". I samma stil gick de flesta av de andra svaren. Några var dock utförligare. Komminister P. O. Hedenborg från Ytterhogdal meddelade i sitt svar att antalet finnar i hans församling var 48 personer fördelade på åtta hushåll. Pastorn Anders Gustaf Sefström från Bjuråker menade att enligt kyrkoböckerna hade området år 1690 bebotts av 104 finnar fördelade på 18 hushåll. Under 1820-talet fanns det i Bjuråkers finnskogar ca 150 finnättlingar, av vilka endast en enda med möda förstod finska. Men i grannförsamlingen Hassela fanns det enligt Sefström "en talrik svärm, som talar Finska och bibehåller Förfädrens

¹⁶ Gothe, R., *Hassela-finnarna*, 1942/1989.

¹⁷ Tarkiainen, K., Gottlunds år 1996, Tekster av og om C.A. Gottlund, Skogsfinnarnas sista 150 år - från folkspillra till forskningsobjekt. (www.nordvarmland.com/istid/page.php?id=835)

lynne”.¹⁸ Att de behöll sin kultur och sitt språk i Hassela men inte i Bjuråker berodde sannolikt att de var fler i Hassela från början.

Gottlund kartlade på egen hand skogsfinnarna i Hassela, Stöde, Torps och Borgsjö socknar. Materialet från Hassela är det bästa. Det omfattar totalt 180 namn grupperade efter gårdar. Även de östfinska släktnamnen har angivits. Tre släkter dominerade stort i trakten, Sorrainen (17 personer), Tarvainen (11 personer) och Tenhuinen (8 personer). Övriga släktnamn var Ukkoinen, Jämsäläinen, Simoinen och Janhuinen. Bruket av särskilda släktnamn hos de inflyttade skogsfinnarna har sin förklaring enligt forskning på området: ”I östra Finland var det sedan tidig medeltid brukligt att använda särskilda släktnamn. Namnsystemet hade troligen uppstått i Savolax och Karelen under 1200-talet. Släktnamnens ursprung kan sannolikt knytas till system för markanvändning och erämarksbruk, och pekar på familje- och klantillhörighet.”¹⁹ Erämark är ett fångstområde eller fiskevatten som ligger långt från hembyn.

Skogsfinnarna livnärde sig på jakt, fiske, boskapsskötsel och svedjande. Den speciella tuvrågen växte sig hög och kunde ge mångfald i avkastning, 1 liter utsäde kunde ge upp mot 100 liter skörd. En nackdel med svedjandet var att det var en långsam process, man behövde därför flera svedjor på gång, och det behövdes stora områden med granskog. Svedjandet kom att konkurrera med böndernas fäbodsystem och brukens behov av träkol vilket innebar restriktioner och konflikter. I Bergslagen förbjöds svedjandet redan år 1638.²⁰

Richard Gothe skrev en bok om skogsfinnarna och det ”kulturella tillståndet” i *Från trolldom till kristendom*, som behandlar 1600- och

¹⁸ Ibid..

¹⁹ Bladh, G., Myhrvold, J. & Persson, N. (red), *Skogsfinska släktnamn i Skandinavien*. Forskningsrapport Karlstad University Studies 2009:58.

²⁰ <http://finnskogarna.com/svedjebruket/?kategori=artiklar>.

1700-talet. Naturmysticism, vidskepelse och tro på magi var utbredd under perioden, inte bara bland finnar utan även bland svenskar. Finnarna troddes dock ha särskilda färdigheter på området, dock inte i nivå med "lapparna" som var mästarna.

En av Brita Jonsdotters förfäder, Påwel eller Pål Andersson i Stormörtsjön i Torp socken, beskrivs som "en av våra märkligaste vismän" i Norrland som behärskade trollvisdom. Han var särskilt efterfrågad för att bekämpa svart magi, alltså att någon försökte förstöra för någon annan med förbannelser. Det kunde röra sig om att förmå björnar att slå fienders boskap, eller använda bildmagi mot fiender, ett voodoo-liknande förfaringssätt. Han behärskade även vit magi, t.ex. väcka kärlek, återskaffa stulet gods, skydda boskapen eller bota sjukdomar. Pentagrammet var en symbol som användes för positiv magi. Hans klienter, både finnar och svenskar, kunde bo långt bort, exempelvis i Orsa finnmark.²¹

Skogsfinnarna hade också särskilda ritualer kring jakten, särskilt björnjakten. Här respekterades djuret och man var noga med att återlämna björnens skelett till naturen. Som avslutning på björnens "begravningsceremoni" sattes skallen upp i en stor tall för att sändas tillbaka till naturen så att den kunde bli ett byte åt jägaren igen."²² Detta påminner om kända björnkulter bland jägarfolk i forntiden, inte minst i Sibirien.

Göthe skriver att finnarna sökte sig till ödemarker långt från de svenska byarna och där levde de "länge i avskildhet, bibehållande sitt gamla modersmål, sina seder och bruk och sin finska forntro". Men Brita Jonsdotters förfader Göran Persson Tarvainen, kallad Rike Örjan, i Kölsjön

²¹ Göthe, R., *Från trolldomstro till kristendom*, 1943/1993, s. 69-70.

²² <http://finnskogarna.com/magi-och-folkstro/>.

i Hassela tycks ha varit högst delaktig i det svenska samhället. Han kostade på sonen Anders, bror till Britas ana som hette Sara, utbildning vid läroverket i Gefle. Anders blev sedan fil.mag. vid Uppsala universitet 1626, till vilket han även tycks ha fått ett stipendium. Vid universitetet kallades han Anders Georgij Helsingius, vilket han ändrade till Hatzelius syftande på Hassela. I början av karriären var han vice rektor på Katedralskolan i Uppsala. Där utmärkte han sig för att ha fått en "tilltalan" efter att agat en pojke som härjat i trädgården och ristat i träden. Gissningsvis var det sonen till någon uppsatt person som inte uppskattade tilltaget att aga sonen.

Han gick sedan ut i 30-åriga kriget som fältpräst, blev därefter kyrkoherde i Bollnäs. Enligt Richard Gothe bidrog hans kunskaper i finska till att han fick tjänsten, eftersom det fanns många finsspråkliga församlingsmedlemmar. Den stora invandringen av finstalande skapade problem för kyrkan då finnarna vanligen inte förstod svenska.²³

Om Göran Persson Tarvainen skriver Gothe att han bodde i en av Kölsjöns fyra gårdar, Sörgården, som han senare överlät till mågen Henrik Jonsson och dottern Sara, född ca 1610. Göran hade sina bröder Pål, Israel och Erik i de andra tre gårdarna. Bröderna tycks ha kommit till Hassela 1598 tillsammans med fadern Per Andersson Tarvainen. Göran flyttade efter överlåtandet av gården till Bjuråker och sedan Delsbo. Där hamnade han i en skattetvist med myndigheterna. Det ledde till att han begav sig till Stockholm, gick till kungs, eller snarare drottning Kristina, för att klaga på fogdens behandling av honom. Han verkar ha fått henne på sin sida, hon utverkade ett brev som han fick med sig att överlämna till landshövdingen. Bröderna Persson var inte blyga av sig, t.ex. Erik och Pål hamnade i tinget för olika bråk.²⁴

²³ Gothe, R., *Från trolldom till kristendom*. 1943/1993, s. 109-110.

²⁴ Gothe, R., *Hassela-finnarna*, 1942/1989, s. 46-58.

Göthe menar också att Hassela med dess finska bosättning blev viktig, särskilt Kölsjön som under 1600-talet var en av Norrlands "viktigaste finn-depåer". Gästfriheten hade man med sig från Savolax vilket innebar att man tog emot nykomlingar, och förmodligen gick ryktet om att Kölsjön var en bra plats att starta sitt liv i Sverige. Här hade man kontakter över finnmarkerna i stora delar av landet, en nod i det skogsfinska nätverket. Dessutom kände många varandra från hembygden.

Hur mycket skogsland kunde finnarna ha? Kölsjö skifteslag hade ca 30 000 tunnland. I Grundsjön i grannsocknen Borgsjö hade Brita Jonsdotters förfader Lars Grelsson, tillsammans med Per Mickelsson, ett skogsområde som var 4 mil på alla sidor. "Vilka värden lågo ej i dessa skogsområden", skriver Göthe, "men det upptäcktes ju först senare". Många var dock egendomslösa, särskilt män som flytt från arméns utskrivningar och nu rörde sig i de stora skogarna, ofta tidvis inhyses i gårdarna.²⁵ Lars Grelsson var förmodligen född i Finland i slutet av 1500-talet. Han ska ha kommit till Hudiksvall med båt. Majoriteten av hans barn ska, enligt uppgift, ha avrest till kolonin New Sweden 1664.

I Gransjön i Stöde bodde Mickel Mickelsson, född ca 1590 i Finland. Han torde ha kommit med sin far Mickel Jonsson till Gransjön. De var av släkten Tenhuinen, sannolikt från Savolax som flertalet skogsfinnar, vilka dominerar på Brita Jonsdotters faderslinje. De här människorna har ett stort antal ättlingar idag.

Mickel var en jägare som sålde viltskinn till fogden i Medelpad, "den barske Carl Olufsson (Burman)". Samarbetet fungerade länge och väl men 1614 kom de ihop sig på grund av någon tvist och fogden häktade Mickel och beslagtogs hans skinn. Han vände sig då till kungs för att överklaga

²⁵ Ibid, s. 63-66.

behandlingen och fick ett skyddsbrev av kungen. Sämre gick det för fogden som enligt Gothe fick en "allvarlig reprimand och strax därefter avsked på blankt papper."²⁶

Mickels och Rike Örjans tvister har likheter. I båda fallen är det kungamakten som ställer sig på finnars sida gentemot fogdar. Land ska med lag styras, och suveränen var domare över allt.

Många finnar hade som sagt bosatt sig i norra Hälsinglands skogar i början av 1600-talet och Brita Jonsdotter hade skogsfinska anor från båda föräldrarna. Jag bedömer att ca hälften av hennes förfäder var finska. Sannolikt fanns inte många spår kvar av det finska språket och kulturen hos Britas generation under andra halvan av 1800-talet.

Älvdalen

Berta Schröders matriarkala släktlinje går ner i Älvdalen så långt man nu kan komma i kyrkböckerna. Hennes mormors mormors mormors mormors mormor hette Marit Olsdotter (1643-1717). Marit var född i Näset i Älvdalen och gift i Kyrkbyn med Djus Jöran Matsson. Hennes far Olof Persson (1620-1687) i Näset hade en annan dotter, Karin Olsdotter, som blev anmoder till Bertas farmor Brita Jonsdotter. I Bertas person möttes Olof Perssons gener efter nästan 300 år och 10 generationer.

Några gårdsnamn i Älvdalen under 1600-talet är Pell och Gunnars och byarna Östermyckeläng, Månsta och Klitten. Gunnars Olof Larsson (1581-1671) i Månsta är en av de äldst kända. Andra namn som förekommer är Gullich och Djus och byar som Loka, Näset, Kyrkbyn och Brunnsberg. Ett exempel utgörs av Gulich Lars Olsson (1575-1640) i Loka.

²⁶ Gothe, R., *Medelpads finnmarker*, 1945.

Häxprocesserna förlamade Älvdalen under 1660-talet och en tragedi drabbade familjen Gulichs. Marit Andersdotter (1630-1711) hade en systerdotter, Anna Olsdotter som dömdes och avrättades 1669 för häxeri, endast 16 år gammal.²⁷

En annan av de avrättade var 17-åriga Pell Marit Andersdotter från Östermyckeläng. Hon torde ha något släktskap med de ovan nämnda Pell eftersom de kommer från samma by. Hennes far kallas Bäck Anders Nilsson men han kan ha varit född Pell. Om en måg kom till hustruns gård fick han vanligen hennes gårdsnamn. Alternativt så var modern en Pell men då hennes namn inte är känt går det inte att säga²⁸.

Soldaten Per Norgren i Hälsinge regemente, född det ödesdigra året 1709, året för katastrofen vid Poltava, hade sina rötter i Älvdalen. Han föddes i byn Näset. Föräldrarna var bonden Mats Pehrsson (1665-1740) och Märtha (Marit) Jönsdotter (1671-1722). Mats Pehrsson i Näset hade en äldre bror, Jon Pehrsson (1663-1729), som också tillhör Berta anor. Han var mormors far till Pell Kerstin Mathsdotter (1758-1840) som kom till Ljusdal runt 1770 som lillpiga.

Mats och Jons far hette Pehr Jonsson (1628-1693) i Näset, bonde och kyrkvärd. Modern hette Karin Mathsdotter (1638-1718), född i Brunnsberg. I grannbyarna Åsen och Loka tog den stora häxprocessen fart 1668 och hon torde ha varit bekant med många av de inblandade.

Det går inte att veta om hälsingarna i 1800-talet kände till släktkopplingarna i Älvdalen under 1700-talet, men jag tror att man gjorde det.

²⁷ Lennerstrand, M. & Oja, L., *Livet går vidare. Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668-1671*, 2006.

²⁸ Enligt Lennerstrand & Oja (2006) är modern okänd, s. 680.

Avslutning

Slutligen. Vad kan man lära sig om svenskt folkliv utifrån det snäva urval som en släkthistoria utgör?

Jag menar att den här typen av långa vertikala snitt i historien har mycket att bidra med till den generella historien. För det första representerar familjerna sin tid för många människor, och för det andra kan vi följa hur samhällsförändring påverkar över tid och nya generationer. Och inte minst ger metoden kött och blod till historien från vanliga människor.

För mig personligen har det varit lärorikt att göra efterforskningarna. Jag har lärt mig mer om Sverige på lokal nivå, lärt mig om socknar jag aldrig hört talas om tidigare och fått en annan bild av utvecklingen. Men det har också förändrat min geografiska identitet i det att jag fattat tycke för nya orter och landskap. Identiteten har vuxit i geografiskt omfång.